

## קרב הענקים: דוד בן-גוריון, חיים וייצמן ואבא הלל סילבר במאבק על הנהגת התנועה הציונית בשנות הארבעים

צבי גנין

שבתי טבת, קנאת דוד: איש ריב, ד, שוקן, ירושלים ותל-אביב 2004, 1062 עמודים

'אנחנו חלשים, ואוי לחלש! זוהי הפילוסופיה של ההיסטוריה'.  
(דוד בן-גוריון, ועידת האיחוד של מפא"י, 6.1.1930)

משחר קיומה סבלה התנועה הציונית מחולשותיו הבסיסיות של העם היהודי. מחוץ, תלות קיומית ברצונן הטוב של אומות העולם, ומבפנים פלגנות, חוסר משמעת, קנאות סיעתית ונטייה לווכחנות. זה היה מפעלם המרשים של בנימין זאב הרצל וחיים וייצמן, וחבריהם להנהגה, שבקשיים עצומים עלה בידם להפוך תנועת מיעוט זו, דלה וענייה, לתנועה מתפקדת בעלת סממנים ממלכתיים-דמוקרטיים. תנועה זו הביאה אלפי עולים לארץ-ישראל, ביצעה מפעל התיישבותי ענק, הקימה את ארגון 'ההגנה' ובו בזמן עסקה בדיפלומטיה חובקת עולם. ואכן, הדיפלומטיה של חיים וייצמן וחבריו השיגה את נקודת הארכימדס שלה, שאליה חתר הרצל ונכשל – את הצהרת בלפור והתחייבויותיה ואת המנדט הבריטי על ארץ-ישראל. סוף-סוף נמצאה מעצמה גדולה שהעניקה את תמיכתה (גם אם מהוססת וחלקית) למימוש המפעל הציוני. זה היה הישגו הכביר של חיים וייצמן שהזניקו לעמדת גדול המדינאים היהודים של זמנו.

כבר במרס 1931 תיאר בן-גוריון, המנהיג הארץ-ישראלי העולה, את וייצמן: "יש לו שתי מעלות יסודיות: א. אינטואיציה פוליטית כמעט גאונית. הוא יכול לכבוש אנשים. ב. הוא מלא חרדה קדושה למפעל בארץ". אולם, "אנו צריכים לתנועה", ואילו "וייצמן אינו מבין תנועה ואינו אוהב תנועה. והיות שכרגע הדבר הזה עומד במרכז, מפני שהוא נחרב – הרבה מאד בגלל וייצמן – יבריא מאד המצב אם וייצמן ילך לשנתים".<sup>64</sup> ואולם כפי שכתב שבתי טבת (קנאת דוד: הקרקע הבווער, ג, עמ' 64), בעת ההיא היה בן-גוריון בעמדת מיעוט במפא"י מפלגתו, שבה היתה לווייצמן תמיכה רבה. עוד שנים רבות יחלפו עד אשר יצליח המנהיג הארץ-ישראלי להדיח את וייצמן מנשיאות ההסתדרות הציונית. עם זאת, מראשית שנות השלושים החל מעמדו של וייצמן בתנועה הציונית להתערער,

ולא רק משום ש'וייצמן אינו מבין תנועה'. עקב ההתנגדות הערבית האלימה, כפי שבאה לידי ביטוי במאורעות תרפ"ט ובמרד הערבי, החליטה ממשלת בריטניה בהדרגה להתנער ממחויבותה לציונות. הקלף המנצח של וייצמן, יכולתו להשפיע על עיצוב המדיניות הבריטית בלונדון, החל להתמסס. תהליך זה הגיע לשיאו בפרסום הספר הלבן של 1939, שהבהיר סופית שממשלת בריטניה החליטה לתת גט כריתות למחויבותה לציונות.

מדיניות הפייסנות של נוויל צ'מברליין ראש ממשלת בריטניה לא מנעה את המסע התוקפני של אדולף היטלר. בצילום הדרמטי של מבע פניהם הנואש של מנהיגי התנועה הציונית - אליעזר קפלן, חיים וייצמן, דוד בן-גוריון ומשה שרתוק - בקונגרס הציוני הכ"א שהתכנס באוגוסט 1939 בו'נבה, ממש ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה, הומחש יותר מכול מצבו המחריד של העם היהודי. בארץ-ישראל איים ביצוע מדיניות הספר הלבן בחורבן המפעל הציוני ובהשמדתו של היישוב היהודי המתפתח בידי הרוב הערבי העוין, ואילו באירופה כמעט השלים היטלר את הריסתה של יהדות גרמניה ואוסטריה. כפי שכתב וייצמן באוטוביוגרפיה שלו (*Trial and Error*, עמ' 413): 'נפגשנו בצל הספר הלבן, שאיים להרוס את הבית הלאומי היהודי, ובצל מלחמה שאימה להביא חורבן על החירות האנושית, ואולי אף על האנושות עצמה'. חוסר האונים הנורא של העם היהודי הובהר לעין כול.

כוכור החל הערעור של בן-גוריון על הנהגתו של וייצמן כבר בראשית שנות השלושים, אך תהליך מכריע זה צבר תאוצה עם פרסום הספר הלבן של 1939. יתרה מזו, בפוליטיקה דמוקרטית, כמו זו של התנועה הציונית, אין נחלת אבות וזכויות אבות מייסדים. ככל שדרך בהדרגה כוכבו של בן-גוריון כמנהיג היישוב היהודי המתפתח בארץ-ישראל, החלה גם עלייתו בציונות האמריקנית, שמנהיגה היה אבא הלל סילבר, הצעיר יותר, רב רפורמי מקליבלנד שבמדינת אוהיו. הנה כי כן, בשנת 1942, שבה ראשית עיסוקו של כרך ד', איש ריב, מככבים על בימת ההנהגה הציונית שלושה אישים: חיים וייצמן בן 68, דוד בן-גוריון בן 56, אבא הלל סילבר בן 49. לצדם מופיעים בכרך זה שחקני משנה חשובים: יצחק טבנקין, משה שרתוק, אליהו גולומב, משה סנה ונחום גולדמן. בצדק ייחד שבתי טבת מקום רב למאבק האיתנים בין השלושה, ובכך נתמקד בסקירה קצרה זו.

לפנינו אפוא מאבק אישי בין-דורי קלאסי בין מנהיג מזדקן וחולה לבין טוענים לכתר צעירים ממנו שמניעה אותם אמביציה אדירה לכוה ולשלטון. חריפותה של התמודדות זו נבעה גם מהמצוקה היהודית: משואת יהודי אירופה, ממלחמת הנחרצת של בריטניה בהעפלה ומן האיום הגרמני והערבי על קיומו של הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. זה היה אפוא עימות תלת-ממדי שמרכיביו שזורים זה בזה: על ההנהגה, על היעד ועל הדרך.

בראשית שנות הארבעים, על אף בריאותו המתרופפת ומאור עיניו שהלך וכהה, עדיין היה וייצמן אפוף הדרת מלך ובעל יוקרה עצומה בעולם היהודי ובארץ-ישראל (ואעלה כאן זיכרון אישי: בשנת 1944 ביקר וייצמן בארץ ונתקבל בכבוד מלכים. אלפי תלמידים מחיפה ומסביבתה נקבצו לחצר הטכניון להאזין לדבריו שנאמרו בכבודות). רק הוא זכה לדלת פתוחה אצל רבים ממנהיגי המפלגה השמרנית השלטת בבריטניה, ורק הוא זכה להיפגש פעמיים עם הנשיא רוזוולט. אין תמה אפוא שעד הקונגרס הציוני הכ"ב, בדצמבר 1946, כפי

שמתאר טבת בפרוטרוט, עלו בתוהו כל נסיונותיו של בן-גוריון להשיג תמיכה במפלגתו ובציונות האמריקנית להדחת וייצמן. יתרה מזו, נסיונות אלה יצרו משברים ומשקעים אישיים קשים בינו לבין נשיא ההסתדרות הציונית ותומכיו הרבים בארץ, באנגליה ובארצות-הברית. ומה בדבר היעד? בזה לא היה שוני רב בין שלושת המנהיגים. כולם היו ציונים מדיניים קנאים שמאסו בחריפות באנומליה של הקיום היהודי. הם האמינו בהכרח ההיסטורי להקמת מדינה יהודית שתפתור אחת ולתמיד את בעיית היעדר הריבונות של העם היהודי, כפי שהגדיר זאת חיים וייצמן כבר בשנת 1917: 'מעולם לא היה הרעיון הציוני מבוסס על סבל היהודים ברוסיה, או במקומות אחרים. הסיבה היסודית לציונות נעוצה בשאיפה היהודית הלאומית להשגת בית - מרכז לאומי, בית לאומי בו ייכוננו חיים לאומיים' (*Vision and Victory: A Collection of Addresses by Abba Hillel Silver, New York 1949, p. 75*). לאמיתו של דבר עמדו הדרך והשיטה במוקד המאבק ביניהם; אך אין להבין מאבק זה ללא הבנת מקורות יניקתו: מתכונות נפשם וממאפייני אישיותם. חיים וייצמן, תלמידו של אחד העם, כימאי מחונן האמון על ניסויי מעבדה ודיפלומט מזהיר סלד משימוש באלימות ולא האמין בקפיצת הדרך בהגשמת הציונות. הצלחתו הדיפלומטית נבעה מאישיותו המרשימה, מהדרת המלכות שבו, מחוש הומור נהדר ומקסם אישי שאין לעמוד מולו. לעומתו היה בן-גוריון הר געש אנושי, קטן קומה, בעל קול צווחני וכמעט נעדר חוש הומור. מטרת חייו, שבה דבק בעיקשות ובאדיקות, היתה הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. ביחסי אנוש היה איש ריב ומדון (בצדק קרא טבת לכותרת המשנה של ספרו: איש ריב), שבכל הקריירה הציונית הארוכה שלו התפטר עשרות פעמים ויצר אין-ספור משברים אישיים ומוסדיים. טבת מביא (עמ' 691) דיוקן מאלף של בן-גוריון שנכתב בשנת 1945 מפיו של משה שרת, שעבד עמו שנים רבות:

[...] אם אתה מסכים אתו ב־80% וחולק ב־20%, או מסכים בעיקר וחולק באיזה טפל, או מסכים בכלל וחולק בפרט מסוים, מיד הוא מרכז את כל הלהט באותם 20%, באותו טפל או פרט, ומעוצמת הריב יוצא, שכאילו המחלוקת היא 100%. אופן השיחה פשוט בלתי-אנושי. לעולם אינך מצליח להשמיע באוזניו פסוק שלם, מיד הוא משסע, נאחו במילה שאינה נראית לו, מתריס ומתקצף. לחבר אתו במשותף איזה גילוי דעת או מכתב הרי זה עינוי. את דעתו הוא משמיע בשצף כזה ותמיד לא בדרך שיחה אלא בנוסח של הצהרה שאין להרהר אחריה, עד שמתוך תגובה פסיכית משונה אתה נאלם דומיה [...].

אין תמה אפוא שאחד מבכירי עוזריו אמר, שלבן-גוריון 'יש אלרגיה לאנשים'. כמו חיים וייצמן היה אבא הלל סילבר גבה קומה ובעל חזות מרשימה. הוא נודע כאחד מגדולי הנואמים בארצות-הברית ולדרשותיו השבועיות בבית-הכנסת הרפורמי שלו בקליבלנד שבמדינת אוהיו היו נוהרים אלפים. סילבר הצטיין בהשכלתו היהודית והכללית והיה בין המעטים במנהיגים הציונים באמריקה ששלטו היטב בעברית. כמו בן-גוריון היה סילבר בעל אישיות אוטוריטרית ושתלטנית, נערץ על עוזריו אך מסוכסך עם חבריו להנהגה. הרב

סטיבן ויי, הבכיר מסילבר בגיל ובהנהגה (עד הדחתו בידי סילבר) היה אומר שהוא מתחיל לרעוד כל אימת שסילבר נכנס לחדר. בשנת 1944 הגדיר בן-גוריון את סילבר בדיווח להנהלת הסוכנות: 'הוא ארבעה דברים, שניים חיוביים ושניים, שליליים. החיוביים: מרץ ואומץ לב. השליליים: חוסר כל שיקול מדיני וחוסר קואופרציה' (עמ' 784). כפי שנראה, אין זו הגדרה מדויקת.

שלושת המנהיגים נחלקו בעניין גורם הזמן ובשאלת הדרך והשיטה של המאבק הציוני במדיניות הספר הלבן וכיצד יש לנהל את המאבק המדיני בארצות-הברית כדי להביא לידי תמיכה ברעיון המדינה היהודית. וייצמן לא האמין שהספר הלבן של 1939 ומשבר האימפריה הבריטית בעקבות מלחמת העולם השנייה אכן ציינו את סיום הרומן הציוני-בריטי. בהקשר זה מאלפת עדותו של גרשום שוקן, עורך הארץ, שנסע באביב הסוער של שנת 1947 לרחובות להיפגש עם וייצמן. וייצמן שאז נראה לי נורא זקן [הוא היה אז בן 73, צ"ג] אמר – החולשה שלנו נובעת מהחולשה של האנגלים, וכשאנגליה שוב תתחזק אז יבואו ימים טובים יותר. אמרתי לויצמן – אני מבין שאפשר לראות זאת כך, אבל צריך להביא בחשבון שאנגליה לא תתחזק, שאנגליה תמשיך להיחלש. מה אנחנו צריכים לעשות אז? וייצמן הניח את ידו על זרועי ואמר – במקרה זה, גוסטב [שוקן], אנחנו לא צריכים לעשות כלום, כי אז אנחנו אבודים. למדתי שמנהיג גדול יש לו שעתו. כשהשעה עוברת הוא לא גדול. שעתו של וייצמן היתה בימי מלחמת העולם הראשונה ובשנות העשרים' (הארץ, 28 בדצמבר 1990). זאת היתה גם מסקנתם של בן-גוריון וסילבר. אך להיסטוריה דיאלקטיקה משלה: בשנות ההכרעה באו"ם ובוושינגטון, בשנת 1947 וב-1948 התברר שלא נס ליחו של וייצמן. הנשיא טרומן, ששנא את סילבר, היה מוכן לפגוש בבית הלבן רק את וייצמן. בפגישות אלה הושגו שני הישגים היסטוריים: תמיכת טרומן בהכללת הנגב בתחום המדינה היהודית, והכרת הנשיא במדינת ישראל – 11 דקות לאחר כינונה.

גם בעניין הערכת פעולתו של סילבר בארצות-הברית שגה בן-גוריון, ובעקבותיו הלך שבתי טבת. אמת ויציב, סילבר טעה טעות מדינית חמורה בתקפו בהריפות את הנשיא טרומן ובכך נחסמה דרכו לבית הלבן. עם זאת, אין לשכוח את המפעל ההיסטורי הכביר, שלו ושל עמנואל ניומן, ידידו ובעל-בריתו – שבלעדיו גם וייצמן לא היה משיג את הישגיו: הפיכת ועד החירום הציוני בארצות-הברית לקבוצת לחץ מאורגנת ויעילה, יצירת הלובי הציוני הקבוע בווינגטון כבר בשנת 1943 (שנהפך לאחר גלגולים לארגון איפ"ק של ימינו) והשגת תמיכת הקונגרס על שני בתיו בציונות ובמדינת ישראל. אין זה מדויק לציין, ללא הסבר, כפי שעשה טבת שכתב על 'כשרונו המדהים [של סילבר] לטיפוח יחסים אישיים עם הקונגרס, עם העיתונות ועם הציבור [...]'. (עמ' 791). כאן חשוב להבהיר ש'כשרונו המדהים של סילבר' (ושל ניומן) לא נבע מהקסם האישי שלהם. חדשנותם ומקוריותם התבטאו ביצירת תפיסה ודרכי ביצוע מהפכניים, ולפיהן כדי להתגבר על ההתנגדות המסורתית של מחלקת המדינה ושל הממסד הבטחוני בווינגטון לרעיון המדינה היהודית, חייבים להתמקד לא בפגישות עם ראשי ממשל – 'אל תבטחו בנדיבים' הרבה סילבר לצטט את הפסוק מתהלים קמ"ו:ג – אלא בלחץ כבד ומתמשך של המרכז בניו-יורק ושל ועדי החירום הציוניים,

שפעלו ברבות ממדינותיה של ארצות-הברית, על חברי הקונגרס ועל הסנאטורים. חבל מאוד שבן-גוריון ובעקבותיו טבת לא מצאו לנכון לציין הישג היסטורי כביר זה של סילבר וניומן – שבלעדיו לא היה אפשר להקים את מדינת ישראל.

לסיכום, אין ספק ששבתי טבת השקיע עבודת ענק בליקוט כל פירור מידע על חיו הפרטיים והציבוריים של אבי מדינת ישראל, אך חבל שהתעלם לעתים מעבודותיהם של היסטוריונים שקדמו לו במחקר בן-גוריון (ומוזר שאין ביבליוגרפיה בסיום הכרך). ברם, הבעיה המרכזית של כרך זה, ושל שלושת הכרכים שקדמו לו, נעוצה בהיעדר ידו המנוסה של עורך שהיה יכול לסייע בקיצור דרסטי של הכרך הזה ושל קודמיו (למשל, פרק שלם יוחד לביורור פרטי נישואיו של עמוס בן-גוריון למרי, אשתו האנגלייה הלא-יהודייה, ועמודים רבים – לפרטי יחסיו של בן-גוריון עם פולה אשתו, למאהבותיו, להוצאותיו האישיות ולמסלולי נסיעותיו הרבות). במבט לאחור, מן הראוי להדגיש, שעם כל חסרונותיו האישיים של דוד בן-גוריון, מזלו של העם היהודי היה שמנהיג בעל חזון מרחיק ראות, כוח רצון אדיר, חריף שכל, בעל עוצמה אישית וכושר ארגון נדיר קם לו באחת השעות הנוראות ביותר בתולדותיו גדושות הסבל. לפיכך מוטב היה לא לפרוט את דרכו המרתקת של הפועל מסג'רה להקמת מדינת ישראל לפרוטות קטנות ושוליות.